

شیوه های سه گانه تفکر در باب روش شناسی تربیت در قرآن

محمد نجفی^۱، علی شیروانی شیری^۲

بیان مساله

سبک های تفکر در حوزه پژوهش های تربیت شناختی از اهمیت فزاینده برخوردار است. این اهمیت در مباحث تربیتی قرآن کریم که کلام خداوندی است و موضوع و مقصد اصلی آن نیز تربیت می باشد، دو چندان می گردد. توصیه و تاکید بر تامل و تدبر در آیات الهی از موثرترین راه های کسب بصیرت و هدایت پذیری است که به گونه های متفاوت در این کتاب آسمانی به کار گرفته شده است. این مقاله با استناد به شواهد قرآنی، به بررسی و تبیین سه روش تمثیلی، استعاره و تعمقی می پردازد که می توان به ویژه در گفتمان تربیت دینی از آن استفاده نمود و به تربیت عقلانی متربیبان مبادرت ورزید. این روشهای سه گانه در کنار روش های دیگری از تفکر انتقادی مانند برانگیختن کنجکاوی، تفکر عینی، تفکر فرضیه ای، تفکر بصری یا دیداری و تفکر قیاسی، زمینه را برای تحقق فرایند تربیت و پیمودن مراحل سه گانه: 1- کسب معرفت، 2- ارائه و گزینش طریق و 3- ایصال به مطلوب و مقصد تربیت فراهم می سازد. بدیهی است که این شیوه های اندیشه ورزی را می توان جهت توسعه دامنه درک آدمی از دو عالم آفاقی و انفسی و زیستن معنویت گونه در این جهان مورد استفاده قرار داد و هم گام با تربیت عقلانی، در ابعاد دیگر تربیت اخلاقی، اجتماعی و تربیت عاطفی نیز از آن استفاده نمود. این گونه شناخت ها از پیام وحی می تواند پشتوانه ای باشد برای روشهای بررسی کیفی و جستجوگری در علوم انسانی و شیوه های مطرح در پژوهشهای فلسفی و فلسفه‌ی تعلیم و تربیت.

سوالات پژوهش

1- سبک و روش تفکر تمثیلی در قرآن چگونه است و در چه مواردی به کار گرفته شده است؟

¹ - عضو هیات علمی دانشگاه اصفهان، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.

² - دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه اصفهان

- 2- سبک و روش تفکر استعاری در قرآن چگونه است و در چه مواردی به کار گرفته شده است؟
- 3- سبک و روش تفکر تعمقی یا ژرف‌نگرانه در قرآن چگونه است و در چه مواردی به کار گرفته شده است؟
- 4- امکان، ضرورت و کاربرد این روش‌های سه‌گانه در پژوهش‌های تربیت‌قرآنی و فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی چگونه است؟

چهارچوب نظری

از آنجا که همه انسانها از نظر سطح شناختی و روش تفکر یکسان نیستند، قرآن کریم که کامل‌ترین و جامع‌ترین منشور تربیتی است، برای افراد مختلف از سبک‌های تفکر گوناگون جهت هدایت و تربیت آنها استفاده نموده است. در این پژوهش با مطالعه و بررسی تفاسیر مختلف، آیاتی که در آنها از سبک‌های گوناگون تفکر و به طور خاص، سه سبک مذکور استفاده شده را مشخص کرده و با روش تحلیلی-استنتاجی به تحلیل و سپس استنتاج می‌پردازد. در روش تفکر تمثیلی، اصل بر آن است که قرآن کریم برای بیان مفاهیم عقلی و نامحسوس، عینیتی را که غالباً پدیده‌ای محسوس است برمی‌گزیند تا به وسیله آن مفاهیم مورد نظر را القا کند. در این روش از ادات تشبیه جهت سهولت درک مخاطب استفاده می‌شود. برای نمونه، در آیات 39 سوره نور و 18 سوره ابراهیم از این روش تفکر استفاده شده است. خداوند متعال در آیه 39 سوره نور، اعمال کافران را به سراب تشبیه نموده است و در آیه 18 سوره ابراهیم، اعمال کافران را به خاکستری که در معرض طوفان قرار دارد، تشبیه می‌کند. در روش تفکر استعاری، اصل بر آن است که بین دو چیز که به طور معمول و عادی تصور نمی‌شود که عامل مشترکی بین آن دو وجود داشته باشد، شباهت و مقایسه صورت می‌گیرد. در روش تفکر استعاری برخلاف روش تفکر تمثیلی از ادات تشبیه استفاده نمی‌شود و از همین رو مخاطب آن نیاز به سطح رشد ادراکی بالاتری به نسبت روش تمثیلی دارد. اهداف قرآن کریم از به کارگیری استعاره عبارتند از:

الف) اثبات یگانگی خداوند متعال (زمر: 29).

ب) اثبات چیزی که خارج از درک انسان است مانند رستاخیز (فصلت: 39).

ج) ترغیب افراد به انجام اعمال پسندیده (بقره: 261).

د) نازبیا جلوه دادن اعمال شیطانی در نظر بشر (جمعه: 5).

ه) حمد و ستایش خداوند متعال و صفات عالییه او (نور: 35).

در روش سوم یعنی روش تفکر تعمقی یا تفکر ژرف نگرانه، قرآن کریم مخاطب را به تفکر عمیق و همه‌جانبه یا عقلانی در پیام وحی دعوت می‌کند. خداوند متعال می‌فرماید: "این کتابی است پر برکت که بر تو نازل کرده‌ایم تا در آیات آن تدبر کنند و خردمندان متذکر شوند." (ص: 29). قرآن کریم توجه بشر را به سمت تفکر بر خلقت جهان و حکمت‌های آن سوق می‌دهد مانند اندیشه نمودن در: آسمان‌ها، ستاره‌ها، دریاها و پدیده‌های طبیعی همچون روز و شب، باد، باران و غیره. این تعمق و ژرف‌نگری آدمیان را به موارد زیر رهنمون می‌شود، به شکلی می‌تواند در لایه‌های گوناگون شخصیتی او و کسب بینش نسبت به عالم هستی تاثیر گذار باشد:

الف) عبرت‌پذیری و دریافت هوشمندانه از عالم خلقت (فصلت: 39)

ب) درک خلقت و پرداخت دقیق و حکیمانه آن توسط خداوند (بقره: 164)

ج) آسایش و زندگی دنیوی آدمی و بهره‌گیری مشروع از آن (بقره: 168)

د) به یاد خداوند بودن و دائم او را یاد نمودن (ص: 29)

ه) یادآوری تعهدات براساس نعمت‌های اعطائی خداوند (مائده: 7)

و) مشاهده، ملاحظه و تفحص در عالم که به کشف و کنترل قوانین جهان جهت زندگی انسان منجر می‌شود (یس: 33)

روش‌ها

همانگونه که گفته شد روش بررسی در مقاله‌ی حاضر روش تحلیلی-استنتاجی است. این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی¹ (میرینگ²، 200) بهره گرفته است. در این روش محقق علاوه بر این که محتوای آشکار مواد را تحلیل می‌کند، سطوح مختلف محتوای رانیز مشخص و متمایز می‌کند که محتوای اولیه همان درونمایه و ایده‌های اصلی است و اطلاعات زمینه‌ای به عنوان محتوای بعدی است.

¹. Qualitative Content Analysis

². Philipp Mayring

یافته‌ها

روش‌شناسی تربیت در قرآن کریم را می‌توان مبنائی ترین و موثق‌ترین شیوه برای آگاهی یافتن از راهکارهای گوناگون و موثر تربیت در حوزه دین و تربیت اسلامی به شمار آورد. یکی از ویژگی‌های بدیع قرآنی این است که از سبک‌های مختلف تفکر و تدبیر برای راهبری تربیت انسان‌ها بهره می‌برد. این سبک‌ها هم متناسب با ویژگی‌های شخصیتی و ادراکی مخاطبان می‌باشد و هم تابع موضوع مورد تبیین و در مواردی نیز از بیش از یک شیوه تفکر در یک آیه برای تاثیر در مخاطب به طور همزمان استفاده می‌کند، و این خود دال بر امکان ورود سطوح ادراکی مختلف آدمیان برای تدبیر در یک آیه نیز می‌باشد. آشنائی با شیوه‌های مختلف تفکر انتقادی در قرآن می‌تواند تا حدود زیادی تعیین‌کننده نوع و نحوه به کارگیری روش‌های موثر تربیت به ویژه در بعد عقلانی باشد. آگاهی هر چه بیشتر تر با سه روش تمثیلی، استعاری و تعمقی یا ژرف‌نگرانه در قرآن کریم می‌تواند به شناخت و تبیین یک فرایند منطقی و عملی در حیطه تربیت عقلانی بینجامد. این مهم در عین حال که به عدم رکود و پویائی تربیت در بعد معرفتی و عقلانی اشاره دارد، به فرایند آغازین آن، به صورت تمثیلی، به تداوم و فزاینده بودن آن، به صورت استعاری و هدف واسطه‌ای بودن آن، به صورت تعمقی و ژرف‌نگرانه نیز می‌پردازد. و سپس می‌توان به اجرای تربیت در بعد عاطفی و رفتاری مبادرت نمود. توجه به این موارد می‌تواند تا حدود زیادی دست‌مایه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت قرار گرفته و در پژوهش‌ها و مطالعات خود و موقعیت‌های تدریس و یادگیری، با الگوگیری از روش‌شناسی تربیتی قرآن و متناسب با سطوح ادراکی افراد و موضوعات مورد بررسی، از روش‌های مختلف برای تکامل معرفتی و عقلانی فراگیران استفاده کنند و حتی در مواردی، از روش‌های مختلف برای دانش‌افزایی و ارتقاء سطح خردمندی و عقلانیت یک فرد خاص، به طور همزمان استفاده کنند. این رویکردهای سه‌گانه می‌تواند در ابعاد گوناگون تربیت شناختی و عقلانی و برای ورود در فرایند تربیت عاطفی و اخلاقی و فردی و اجتماعی کاربرد داشته باشد.

واژگان کلیدی: روش‌شناسی تربیت، فلسفه‌ی تربیت اسلامی، تفکر تمثیلی، تفکر استعاری، تفکر تعمقی و ژرف‌نگرانه

منابع

- 1- قرآن کریم
- 2- تفاسیر قرآن کریم
- 3- ایمان، محمد تقی (1388)، مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- 4- باقری، خسرو و همکاران (1389)، رویکردها و روشهای پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- 5- باقری، خسرو (1388)، دیدگاه‌های جدید در فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: انتشارات علم.
- 6- جعفری، محمدتقی (1360)، شناخت از دیدگاه علمی و از دیدگاه قرآن، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- 7- جوادی آملی، عبدالله (1386)، سرچشمه اندیشه، قم: مرکز نشر اسراء.
- 8- عرسان کیلانی، ماجد (1389)، فلسفه تربیت اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- 9- فرهادیان، رضا (1385)، مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و احادیث، قم: موسسه بوستان کتاب.
- 10- Badi, Jamal and Tajedin, Mustafa(2006). Creative Thinking An Islamic perspective. second edition.research center International Islamic University Malaysia.
- 11- Mayring, Philipp(200). Qualitative Content Analysis. Forum Qualitative Social Research. Volume 1, No. 2 –June 2000.